

УДК 94(477.4:438)«1863/1864»(045)

DOI: 10.20535/2307-5244.46.2018.136725

**Ю. В. Хитровська**

*Національний технічний університет України  
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

*Iu. Khytrovska*

*National Technical University of Ukraine  
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

**ПІДГОТОВКА ДО ПОЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-  
ВИЗВОЛЬНОГО ПОВСТАННЯ 1863–1864 РР.**

**В ЦАРСТВІ ПОЛЬСЬКОМУ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ  
НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ**

***Preparation of the Polish National Liberation Rebellion  
of 1863–1864 in the Kingdom of Poland and Its Peculiarities  
in Right-Bank Ukraine***

*Стираючись на архівні документи й матеріали та спеціальну наукову літературу, автор статті аналізує передумови і процес підготовки польського національно-визвольного повстання 1863–1864 рр. проти Росії в Царстві Польському, акцентуючи увагу на особливостях території Правобережжя.*

Ключові слова: польське національно-визвольне повстання 1863–1864 рр., Царство Польське, Правобережна Україна, російські власті, релігійні й патріотичні маніфестації.

*The author of the scientific article deeply analyses planning the Polish National Liberation Rebellion of 1863–1864 against the Russian Ruling in the Kingdom of Poland and its peculiarities in Right-Bank Ukraine. It is based on the research of scientific literature, archives and documents.*

*After studying archives and documents, the author asserts that after repressions by the Tsarism, during the nineteenth century Polish patriots fought against the Russian autocracy, including in the territory of Right-Bank Ukraine, where the Polish influence prevailed.*

*The author draws attention to the fact that in the early 1960s the Poles tried to restore the former ideological influence on political and social life of Right-Bank Ukraine by means of Latinization of lower education and establishment of Polish charity societies to promote the idea of the rebirth of Great Poland in this territory and to keep the Ukrainians within the Polish influence area after liberation of serfs in 1861. These experiments in the field of education proved to be*

*unsuccessful, however, despite the fact that Polish society was prone to the explosion of a new national liberation uprising against Russia. Polish patriots planned new rebellion against the Russian Empire, which broke out in 1863.*

*The Polish rebellion of 1863–1864 defeated, but the Poles continued fighting against the Russian autocracy for the revival of the Polish State, which was reestablished in 1918 and named the Polish Republic or the Second Rzeczpospolita. Polish patriots resumed the international liberal democratic movement, along with the Masonry organization.*

Keywords: Polish rebellion of 1863–1864 years, the Right-bank of Ukraine, Russian power, religion and patriotic manifestations.

Польське національно-визвольне повстання 1863–1864 рр. проти російського самодержавства закінчилося поразкою, проте польський національно-визвольний рух після цих подій не припинив існування, хоча й був істотно знекровлений, отже, тема є актуальною для сучасних науковців.

Для дослідження проблематики автор опрацював і залучив низку архівних документів та матеріалів, а також ґрунтовні наукові розвідки, зокрема монографію Г. Марахова «Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине». Українському аспекту проблеми присвятив статтю російський автор С. Ананьєв (Ананьєв, С. В. 2014), котрий, однак, не зосередився на специфіці Правобережжя.

Мета статті — з'ясувати передумови польського національно-визвольного повстання 1863–1864 рр. та проаналізувати підготовку до нього з акцентом на особливостях Правобережної України.

На початку 1860-х рр. поляки намагалися відновити колишній ідеологічний вплив на суспільно-політичне життя Правобережної України шляхом латинізації нижчої освіти й заснування польських добродійних товариств. Так вони мали намір посприяти поширенню ідеї відродження Великої Польщі на цій території й утримати бодай частину українців в орбіті польських впливів після скасування кріпацтва 1861 р. Ці експерименти на освітянській ниві виявилися невдалими, однак у польському суспільстві визрівали передумови для вибуху нового національно-визвольного повстання проти Росії. Задумавши збурити повстання, поляки не могли розраховувати лише на власні сили, тому й сподівалися на сторонню допомогу.

Наприкінці 1850-х рр. між італійськими державами намітилося зближення й об'єднання в спільне політичне тіло. З допомогою Наполеона III ці намагання частково втілились 1859 р.: Австрія поступилася Ломбардією. Цей приклад надихнув поляків на рішучіші дії для відродженні національної держави. Вони вирішили підняти повстання проти Росії, сподіваючись скорис-

татися допомогою Наполеона III, який відігравав неабияку роль у тогочасній європейській дипломатії, а отже, спирався на широку міжнародну підтримку. І справді під час підготовки й розгортання польського повстання 1863–1864 рр. країни Західної Європи співчували саме полякам. У Турині, Стокгольмі, Мадриді, Лондоні влаштувалися мітинги на підтримку польського національно-визвольного руху, в французькому сенаті навіть лунали голоси, які закликали до збройного виступу проти Росії (Подолія, 1891, с. 255). Все це зміцнювало антиросійські настрої серед поляків Російської імперії й давало надію на те, що польську справу підтримає вся Європа.

Як же чергові спроби поляків виступити проти самодержавства оцінила російська інтелігенція? Варто зауважити, що вона, зазвичай ліберальна, вже не вперше відкидала поміркованість, коли поставало питання про цілісність та подальше існування Російської імперії як держави. Поляків це теж стосувалося. Після появи союзу між Англією, Францією та Австрією, які виступили на підтримку польських національно-визвольних прагнень, в імперії багатьом представникам інтелігенції почало здаватися, що загальноєвропейської війни, нового конфлікту Росії з об'єднаним Заходом, уникнути не вийде. Так, «польський сепаратизм» засудили М. Гоголь, М. Лермонтов. Ф. Достоевський. Ф. Тютчев та інші. Натомість О. Герцен, друкуючи в часописі «Колокол» статті на підтримку польської справи, схвалив спроби поляків відродити незалежну державу під час повстання 1863–1864 рр. (Подолія, 1891, с. 255–256). Відомий публіцист П. Долгоруков услід за О. Герценом висловлювався за негайне відділення Польщі та виведення звідти російських військ. Також він передбачав можливість і важливість створення незалежної України. 1863 р. він сформулював нову програму — скликання Земського собору, незалежність Польщі й право Малоросії, Білорусі та Литви на самовизначення, обмеження царської влади (Ананьев, С. В. 2014, с. 152).

Варто зауважити, що в самому повстанні брало участь близько 30 російських революціонерів, більшість із яких — офіцери імперської армії.

Зібравшись у Варшаві 24 лютого 1861 р., «Землеробське товариство» взяло на себе повноваження установчих зборів і затвердило заходи, які мали передувати збройному виступу поляків проти Росії. Представники верхівки польського суспільства з дозволу намісника Царства Польського князя М. Д. Горчакова склали й подали імператору петицію, в якій виклали вимоги до російського уряду: відродити національне правління й дарувати вольності польському дворянству. Петицію було прийнято для «височайшого» розгляду. 26 травня 1861 р. побачив світ імператорський указ, у якому зазначалося, що в недалекому майбутньому при варшавському намісництві буде створено особливе відділення міністерства духовних справ і народної ос-

віти, польську державну раду й виборні окружні та муніципальні ради. Але царська обіцянка не задовольнила поляків. Заворушення у Варшаві поновились і поступово охопили все Царство Польське (Подолія, 1891, с. 255–256). Яскраву характеристику ситуації в цій частині Російської імперії на момент приїзду туди великого князя Костянтина Миколайовича та в перший період його намісництва дав генерал Хрульов: «Наш уряд помилково вважає... начебто подібний безлад є справою рук кількох негідних людей чи збіговиськ: весь народ, вся Польща бере в ньому участь» (Цит. за: Штакельберг, Ю. И. 1971, с. 123).

У середині вересня 1861 р. варшавське дворянство під впливом графа Замойського подало великому князю Костянтинові Миколайовичу петицію, в якій категорично заявило, що протидіятиме російському урядові доти, доки він об'єднає з Царством Польським всі відірвані від нього області: Литву, Білорусь, Волинь, Поділля та Малоросію, і не віддасть їх в управління полякам. Варто зауважити, що поляки ставилися до великого князя вкрай негативно. Згаданий генерал Хрульов відзначив: «Великий князь надягає маску лібералізму лише на словах і поляки це добре розуміють. Тому вони дивляться на нього з презирством і висловлюють це на кожному кроці. Зустрічаючись із ним, ніхто не знімає шапки, а зупиняється й із посмішкою оглядає. Великого князя все це бісить і він боїться носа висунути, щоб не бути вбитим» (Цит. за: Штакельберг, Ю. И. 1971, с. 123).

Події в Царстві Польському позначились і на ситуації в Правобережній Україні. Так, подільські дворяни польського походження разом із представниками католицького духовенства також склали петицію на «височайше» ім'я, в якій вимагали приєднати Поділля до Царства Польського, пояснюючи це тим, що Подільська губ. — давня польська вотчина й начебто ще в XV ст. мешканці цього краю «масово приєднувалися до католицизму й приймали польську цивілізацію». Кам'янець-подільські католики були настільки впевнені в успішності своїх задумів, що навіть вирізали на мармуровому турецькому проповідницькому амвоні в Кам'янецькому домініканському костьолі «1862 р.» як рік задуманого «вигнання москалів із Кам'янця та всього Поділля», поряд з роками вступу турків до Кам'янця (1672 р.) та їхнього відступу (1699 р.) звідти (Подолія, 1891, с. 256).

Масові демонстрації у Варшаві на початку 1861 р. підтримали поляки Галичини (Держархів Львівської обл. Ф. 350. Оп. 2. Спр. 1075) та Правобережної України, які виступили з вимогами негайно відновити незалежну Велику Польщу. Ці вимоги читали демонстранти на майданах, вулицях, у костьолах. Головною формою боротьби поляків на Правобережжі, як і в Царстві Польському, протягом 1861 р. були релігійні й патріотичні маніфестації. Їх

початок збігся з приїздом до Правобережної України Владислава-Юзефа, сина польського поета Адама Міцкевича (Марахов, Г. И. 1967, с. 86). Варто зауважити, що Владислав Міцкевич разом із французьким підданним Леві збирав гроші в польських поміщиків Київської губернії на видання паризької газети «Есперанца», яка мала розміщувати на шпальтах статті про те, як православне духовенство переслідує католиків (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 811. Спр. 11). Саме він узяв участь у підготовці й проведенні патріотичної демонстрації в м. Житомир 9 березня. Вранці в кафедральному костюлі цього міста відбулось урочисте богослужіння, на яке зібралось 2 тис. чол. Його відправляв католицький єпископ Г. Боровський. Після закінчення служби Божої присутні заспівали патріотичний гімн А. Фелінського «*Boze cos Polske*» й розпочали маніфестацію (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 811. Спр. 51; Марахов, Г. И. 1967, с. 88). 10 березня в тому самому костюлі пройшла панахида за поляками-патріотами, загиблими під час маніфестації 15 лютого 1861 р. у Варшаві. В цьому ритуальному дійстві взяли участь близько 4 тис. чол., зокрема й Владислав Міцкевич (ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 261. Спр. 7; Марахов, Г. И. 1967, с. 88). Польський патріотичний гімн виголосили й у кількох костюлах Київської губ. (Держархів Київської обл. Ф. 2. Оп. 177. Спр. 4; Держархів Київської обл. Ф. 2. Оп. 177. Спр. 254).

16 березня 1861 р. за загиблими у Варшаві польськими патріотами відбулася панахида й у костюлі м. Рівне, під час неї роздавали політичні листівки, а учні Рівненської гімназії збирали кошти на підтримку польської справи на Волині (Держархів Рівненської обл. Ф. 394. Оп. 1. Спр. 131).

В березні 1861 р. польські релігійні й патріотичні маніфестації також пройшли в Києві, Кам'янці-Подільському, Бердичеві, Гайсині, Радомишлі, Немирові, Тетіїві, Луцьку, Дубно, Брацлаві, Вінниці, Тульчині (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 811. Спр. 51). У відповідь на їх поширення, 9 серпня 1861 р. Сенат опублікував постанову про припинення революційних заворушень в імперії, якою дозволив «усім генерал-губернаторам самим оголошувати військовий стан у тих місцевостях, де вони вважатимуть за потрібне» (Цит. за: Марахов, Г. И. 1967, с. 90). Отже, на територіях, де оголошували військовий стан, затверджувалися так звані «Правила», за якими військові начальники отримували необмежені права аж до створення військово-польових судів, введення смертної кари й застосування зброї проти демонстрантів. Сенат дав поліційним і військовим органам влади розпорядження розганяти натовпи людей, а в разі їхньої непокори — застосовувати зброю. Попри цю урядову постанову, маніфестації тривали (Марахов, Г. И. 1967, с. 90).

Найбільше на російській уряд впливали польські патріотичні маніфестації восени 1861 р. в Києві та Житомирі. Як і в інших містах, вони поча-

лися з богослужінь. 16 вересня 1861 р. у Київському кафедральному соборі пройшла панахида, присвячена пам'яті польського історика й суспільного діяча І. Лелевеля (1786–1861 рр.). Після служби студенти заспівали гімн А. Фелінського «*Boze cos Polske*», а жінки зібрали гроші на пам'ятник І. Лелевелю. 17 вересня відбулася чергова панахида, а слідом за нею — низка релігійних і патріотичних виступів поляків м. Київ (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 811. Спр. 152; Марахов, Г. И. 1967, с. 91). Особливо місцевим органам влади запам'яталися події 28 вересня. Того дня о 10 год. ранку в кафедральному соборі зібралось понад 400 студентів, які заспівали польський патріотичний гімн. Після богослужіння в місті почалися масові порушення громадського спокою (ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 261. Спр. 7; Марахов, Г. И. 1967, с. 91–92).

Численні бурхливі маніфестації відбулися й у м. Житомир. Вони почалися з того, що в ніч з 20 на 21 вересня 1861 р. демонстранти встановили на Соборній площі дерев'яного хреста 5,5 аршина заввишки, пофарбованого в чорний колір, із білою стрічкою й написом: «У пам'ять про убитих поляків. 1861 рік». Хрест було прикрашено вінком із живих квітів. На світанку 21 вересня поліція його зняла й сховала до хліва. Звістка про цей вчинок швидко облетіла місто. Поляки вирішили домогтися повернення хреста на колишнє місце. В другій половині дня поблизу Житомирського бернардинського костельу зібрався натовп, приблизно 1000 чоловік, і, співаючи польські патріотичні гімни, рушив до кафедрального костельу. Підійшовши до нього, демонстранти делегували групу жінок просити єпископа Г. Боровського очолити демонстрацію, яка просувалася до будинку Волинського губернатора. Але єпископ відмовився й демонстранти рушили до губернатора самі. О 16 год. маса людей заповнила центральний майдан міста, зупинилась перед губернаторською резиденцією і почала вимагати повернути знятого хреста. В кабінет до губернатора ввійшли три жінки-делегатки: Славек, Богомолец та Петкевич і пояснили ситуацію. Вислухавши їх, губернатор заявив: «Будь-які релігійні маніфестації, які мають політичний характер, заборонені. Встановлення хреста пов'язано із політичною маніфестацією, тому хрест не може бути виданий» (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 811. Спр. 256; Марахов, Г. И. 1967, с. 92). Із середовища демонстрантів виділилась велика група людей, яка почала відштовхувати поліцейських і врешті-решт вдерлася в губернаторський будинок. Відчуваючи, що натовп візьме гору, міський поліцмейстер звернувся до губернатора з проханням про допомогу. В результаті демонстрацію брутально розігнали (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 811. Спр. 256; Марахов, Г. И. 1967, с. 92).

За даними поліції, 1861 р. у Київській губ. відбулося 97, у Волинській — 142, у Подільській — 21 маніфестацій. Всього на Правобережжі поліція за-

реєструвала 260 польських патріотичних маніфестацій. Однак, наводячи ці офіційні дані, необхідно зауважити, що вони не віддзеркалюють реального становища, бо констатують події лише в 75 костьолах. А на Правобережній Україні в цей час налічувалося 244 костьоли. З документів видно, що маніфестації відбулися в усіх цих храмах, однак у 75 вони проходили по кілька разів, а в 169 — лише по разу. Якщо взяти це до уваги, то, за підрахунками Г. Марахова, виходить, що всього 1861 р. на Правобережжі відбулося 429 польських патріотичних маніфестацій (Марахов, Г. И. 1967, с. 95).

Вони стали прелюдією до збройного виступу поляків. Для підготовки повстання проти Росії в Царстві Польському в червні 1862 р. було створено Центральний національний комітет, у діяльності якого визначна роль належала Я. Домбровському, З. Падлевському та Б. Шварце. Провінційні комітети з'явилися у Литві та на Правобережній Україні. Варто зауважити, що в підготовці повстання 1863–1864 рр. брали участь емігрантські організації Лондона, Парижа, Генуї, Константинополя, легальні та нелегальні групи й товариства Царства Польського, Литви, Білорусі й Правобережжя. Соціальний склад цих організацій був надзвичайно строкатим, тут були представлені дрібна, середня та велика шляхта, а також службовці, студенти, ремісники, військові й селяни. Незважаючи на відмінності в їхніх поглядах та суперечливість останніх, більшість учасників усе-таки була просякнута спільним прагненням відродити незалежність Речі Посполитої (Марахов, Г. И. 1967, с. 74).

Зазначимо, що осередок польських патріотів існував навіть у стінах Києво-Печерської лаври, яка стала надійним прикриттям для таємної друкарні, адже в той час діяла далеко від міста, на схилах Дніпра, й жила власним, досить замкненим, життям. Як один із великих центрів релігійної пропаганди в Російській імперії, Лавра була безумовним авторитетом для царської влади. Друкарня з'явилася за допомогою Київського таємного товариства, тісно пов'язаного з польським національно-визвольним рухом. Під його впливом протягом 1860–1861 рр. таємні гуртки та групи виникли в 1-й Київській гімназії, Київській духовній академії, Немирівській, Житомирській та Білоцерківській гімназіях, 4-му резервному батальйоні Житомирського піхотного полку та саперній бригаді, дислокованих у Києві. Приступаючи до розслідування справи «Про таємний друк польських революційних прокламацій у друкарні Києво-Печерської лаври» (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 812. Спр. 25), генерал-губернатор І. Васильчиков 4 лютого 1862 р. повідомив міністру внутрішніх справ П. Валуєву й головному начальнику III Відділення В. Долгорукову: «До мене дійшло повідомлення, що у друкарні Києво-Печерської лаври літографи-поляки мають намір друкувати «Великорус», твори Герцена та настанови полякам» (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 812. Спр. 25).

Серед цих літографів був, зокрема, польський дворянин Густав Гофман. Зауважимо, що «Великорус» — це перша нелегальна газета, видана в Петербурзі влітку та восени 1861 р. у формі прокламації (відбулося 3 його видання). Так, у першому виданні «Великорус» порушував два програмних питання. Перше — про форму майбутнього правління Росії, друге — чи здатна династія Романових відмовитися від самодержавної влади. В другому випуску цієї газети від російського уряду вимагалось звільнити селян від кріпосної залежності без викупу землі, а також надати незалежність Польщі та встановити в державі конституційний режим (ввести відповідальність міністрів, місцеве самоврядування, свободу друку, ліквідувати станові привілеї). Варто звернути увагу, що «Великорус» наполягав на вільному самовизначенні України, однак не поспішав із висновком про необхідність відокремлення її від Росії (Марахов, Г. И. 1967, с. 58).

Про події в Києві В. Долгоруков інформував Олександра II. Імператор розпорядився провести суворе розслідування й віддати винних під суд для покарання (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 812. Спр. 2). Серед причетних до цієї справи були ченці Києво-Печерської лаври Артусевич та Ільшевич. Однак усю провину за існування таємної друкарні вони поклали на плечі польських дворян Юліана Залеського та Густава Гофмана. Слідча комісія повірила ченцям і звільнила їх від відповідальності (ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 812. Спр. 2). Питаннями про підпільну типолітографію зайнялося, окрім цивільних російських високопосадовців, також керівництво самої лаври. 3 лютого 1862 р, намісник лаври архімандрит Іоанн подав Київському митрополитові Арсенію повідомлення про те, що поляки приготувалися видавати в лаврській друкарні «заклик революційного комітету, що має на меті розпалити повстанський дух серед селян західних губерній...» (Марахов, Г. И. 1967, с. 59–60). Того самого дня відбулося засідання духовного собору Лаври. На ньому начальника друкарні Тимофія та його помічника Лаврентія відсторонили від займаних у друкарні посад, призначили її начальником ієромонаха Олексія, винесли сувору догану благочинному лаври Полієвкту, а також ухвалили вжити низку заходів щодо захисту Лаври від проникнення на її територію «крамоли» (Марахов, Г. И. 1967, с. 59–60).

Приводом до початку збройного виступу поляків став рекрутський набір у Царстві Польському в жовтні 1862 р., який завдав дошкульного удару по польських революційних організаціях. У ніч з 10 на 11 січня 1863 р. на заклик Центрального національного комітету повстанці атакували царські гарнізони. Повстання поширилось по всій території Царства Польського, а згодом охопило литовські, білоруські й українські землі. На Правобережній Україні в ніч з 26 на 27 квітня 1863 р. повстання підняв «Провінційний комі-



тет на Русі» (польська нелегальна організація, заснована в серпні 1862 р.). Воно знайшло підтримку серед місцевої польської шляхти. Так, на півночі Київської губ. (Біличі, Бородянка) діяв загін повстанців на чолі з В. Рудницьким. У Волинській губ. (в районі Житомира, Любара, Полонного, Мирополя) — загін під командуванням Е. Ружицького. Також у повстанні взяв участь «Комітет російських офіцерів у Польщі» під проводом А. О. Потебні (Марахов, Г. И. 1967, с. 190).

Таким чином, незважаючи на репресивні заходи російського уряду, в ХІХ ст. польські патріоти діяли, зокрема й на території Правобережної України, хоча й у глибокому підпіллі. Надалі вони готували нове повстання, що вибухнуло 1863 р. і стало практично останнім масштабним спалахом невдоволення поляків національною та релігійною політикою царизму. І хоча повстання закінчилося поразкою, поляки не порвали з міжнародним ліберально-демократичним рухом, тісно пов'язаним із діяльністю масонської організації, й далі боролися з російським самодержавством за відродження незалежної Польської держави, що відновила існування лише 1918 р. під назвою Польська Республіка або Друга Річ Посполита.

Ананьев, С. В. 2014. Украинский аспект польского восстания 1863 года: забытые уроки прошлого. *Вестник Саратовского государственного технического университета. История. Исторические науки.* № 3 (76). С. 150–154.

Державний архів Київської обл. (Держархів Київської обл.). Ф. 2. Оп. 177. Спр. 4. 20 арк.

Держархів Київської обл. Ф. 2. Оп. 177. Спр. 254. 27 арк.

Державний архів Львівської обл. Ф. 350. Оп. 2. Спр. 1075. Арк. 4.

Державний архів Рівненської обл. Ф. 394. Оп. 1. Спр. 131. Арк. 6–6 зв., 12.

Марахов, Г. И. 1967. *Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине.* К.: Вища школа.

*Подолія (історическе описание).* 1891. СПб.: Общественная польза.

Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України). Ф. 442. Оп. 811. Спр. 11. 78 арк.

ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 811. Спр. 51. Арк. 37, 97–99, 114, 119, 128, 133, 158, 184, 186–187, 227–228.

ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 811. Спр. 152. Арк. 157.

ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 811. Спр. 256. Арк. 1.

ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 812. Спр. 2. Арк. 112, 137–139.

ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 812. Спр. 25. Арк. 2–3, 25.

ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 261. Спр. 7. Арк. 27, 41.

Штакельберг, Ю. И. 1971. Генерал-кригс-комиссар И. Д. Якобсон о восстании 1863–1864 гг. *Исследования по истории общественного движения.* М.: Наука.

Ananyev, S. V. 2014. Ukrainiskij aspekt pol'skogo vosstanija 1863 goda: забытые уроки прошлого [Ukrainian Aspect in the Polish Uprising in 1863: Forgotten Lesson of the Past]. *Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo tehnicheskogo universiteta. Istorija. Istoricheskie nauki.* № 3 (76). S. 150–154.

- Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi obl. (Derzharkhiv Kyivskoi obl.). F. 2. Op. 177. Spr. 4. 20 ark.  
Derzharkhiv Kyivskoi obl. F. 2. Op. 177. Spr. 254. 27 ark.  
Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi obl. F. 350. Op. 2. Spr. 1075. Ark. 4.  
Derzhavnyi arkhiv Rivnensokoi obl. F. 394. Op. 1. Spr. 131. Ark. 6–6 zv., 12.  
Marahov, G. I. 1967. *Pol'skoe vosstanie 1863 g. na Pravoberezhnoj Ukraine. [Polish Rebellion of 1863 in Right-Bank Ukraine]* Kiev: Vishha shkola.  
*Podolija (istoricheskoe opisanie) [Podolia (Historical Description)]*. 1891. Sankt-Peterburg: Obshhestvennaja pol'za.  
Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi (TSDIAK Ukrainy). F. 442. Op. 811. Spr. 11. 78 ark.  
TsDIAK Ukrainy. F. 442. Op. 811. Spr. 51. Ark. 37, 97–99, 114, 119, 128, 133, 158, 184, 186–187, 227–228.  
TsDIAK Ukrainy. F. 442. Op. 811. Spr. 152. Ark. 157.  
TsDIAK Ukrainy. F. 442. Op. 811. Spr. 256. Ark. 1.  
TsDIAK Ukrainy. F. 442. Op. 812. Spr. 2. Ark. 112, 137–139.  
TsDIAK Ukrainy. F. 442. Op. 812. Spr. 25. Ark. 2–3, 25.  
TsDIAK Ukrainy. F. 707. Op. 261. Spr. 7. Ark. 27, 41.  
Shtakelberg, Ju. I. 1971. General-krigs-komissar I. D. Jakobson o vosstanii 1863–1864 gg. General-krigs-komissar I. D. Jakobson about the Rebellion of 1863–1864]. *Issledovaniya po istorii obshhestvennogo dvizheniya*. Moskva: Nauka.

УДК (441.16):(447)«1917-1920»

DOI: 10.20535/2307-5244.46.2018.136727

**Л. В. Гриневич**

*Національна академія наук України  
Інститут історії України*

*L. Hrynevych*

*National Academy of Sciences of Ukraine  
Institute of History of Ukraine*

**«ПРОВЕСТИ НАЙШИРШЕ В СВІДОМІСТЬ МАС,  
ЩО ЗДІЯНІ ЗЛОЧИНИ НЕ ЗАЛИШАТЬСЯ БЕЗ КАРИ»:  
про створення і діяльність Особливої слідчої комісії  
для розслідування протиеврейських погромних дій  
при Раді народних міністрів УНР  
*Special Investigative Commission to Investigate anti-Jewish  
Pogroms Under the Council of People's Ministers  
of the Ukrainian People's Republic***

*Статтю присвячено висвітленню історії діяльності Особливої слідчої комісії з розслідування антиєврейських погромів, створеної при Раді народних міністрів Української Народної Республіки. Обґрунтовано висновок про*